

նեկու համար ուղղագրութեան այս տարբեր երևոյթի, չենք վարանիր կանոնելու թէ մեր լեզուին յատուկ բառերուն ուղղագրական ձևէն հառաքնորդութիւն նախնիք. և որովհետեւ կը գրեն էտի, էտիթիւն, միարան, միութիւն, առանց Յ-ի կը տառագարծեն նաեւ և կը գրեն, թէւարան, Յէտ, հայն: Ասանց կարգին կրնանք զնեյ նաեւ ի մարգարէէ հոլովական ձևին հետ՝ Բերտարէէ յատուկ անուր, հայն: Իսկ ինչ որ կը վերաբերի երկրորդ ձևին, ուր Յ-ն անպատճառ մուտ կը գործէ, դարձեալ լեզուին բնիկ գրչութեան պատճառով չենք է ան, ինչպէս կը տեսնենք բոլոր ան, տէ, տի, զոյգ ձայնաւորներու միջեւ, ըլլայ ինչ ինչ բառերու հոլովման՝ ըլլայ բայերու (ամ լրծորդութեամբ) խոնարհման մէջ: Կը յիշեցնենք նաեւ մեր աշխիժ մասնիկը: Այս ամէնով պիտի կրնանք պնդել թէ մեր նախնիք Յ-ի գործածութեամբ չէին զեղծանք յուսկտ յուկամ, ինչպէս կը կարծուի, և չենք կրնար աշխարհաբար ինչ տալ իրաւունք մը՝ եղծելու այդ հիմնական գրչութեան տարազը, որ զերծ է մանաւանդ hiatus է (յորանջ):

Գրաստական յօդուածի մը համար բաւական կը համարինք այս դիտողութիւնները, որոնք արդարեւ շատ բան մը չեն պակսեցներ Պ. Քարտաշեանի գրքոյկին իրական արժէքէն. և կը յանձնարարենք անոր ընթերցումը մեր բանասերներուն, վասնոր խզճամիտ աշխատանք մըն է ան իր թերի կողմերով հանդերձ: Միայն թէ, պիտի ուզէինք որ Պ. Քարտաշեան սկզբնաւոր թի, ՈՎ-ի, Ո ի և ասոնց նման ուրիշ մանր մունր առարկութիւններու շատ կարեւորութիւն չի տար, ուղղագրական հարցը չզօւարացնելու համար:

Շ Ն Ո Ր Շ Ա Կ Ա Լ Ի Ք

✽ Զափայի Հայ Ազգային վարչութիւնը զնահատելով ՍԻՈՆը, հինգ անգլիական ոսկի զրկած է իբրեւ նուէր, ձեռամբ Տիար Հայրապետ Յակոբեանի:

✽ Կալկաթանակ ծանօթ զրազէտ և զբարբառէր Տիար Մեսրոպը Յ. Աթեանց, Նոր-Ջուղայեցի, ՍԻՈՆի նուէր զրկած է իր Հայերէն և Անգլերէն զործերէն մէյ մէկ օրինակ:

ՍԻՈՆ իր խորին շնորհակալութիւնները կը յայտնէ Զափայէն և Կալկաթայէն արտայայտուած համակրանքի այս գեղեցիկ ապացոյցներուն համար:

ՄԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ

ՄՈՎՍԷՍ ԿԱՂԱՆԿԱՅՏՈՒԱՅԻ

Է. ԳԱՐ

ԳԻՐԲԸ.—Անիկա կը տարբերի հայկական զարդին մէջ փորձուած պատմութիւններէն: Ե. դարու պատմագիրները ամբողջական նիւթեր ունին: Գիտեն անոնց բաժանումները: Կը ստանն զէշ աղէկ ժամանակագրութիւն մը: Այդպէս չէ Մովսէս Կաղանկատեացիին զիրքը: Անիկա տեսակ մը տոմար է ուր իրարմէ անկախ դէպքեր կամ շատ շատ իրարու հետ հետաւոր կապով մը միացած եղբորութիւններ կը պատմուին, առանց ժամանակագրութեան:

Այդպէս առաջին զիրքը որ կը բաղկանայ երեսուն զլուխներէ, տեսակ մը ազգարանութիւն է ուր խորհեացիին նմանութեամբ հեղինակը կ'աշխատի Աղուաններու ծագումը, անոնց իշխաններուն ծննդաբանութիւնը, բանի մը հերոսներու պատմութիւնը զիրի կապի: Այն զիրքին մէջ յիշատակաբան կը նկատուին մասնաճառութեան վրայ սրուած սեղեկութիւնները ու մասնաւորաբար ԻՋ. զլուխը որ կը խօսի վաղական Աղուանից արքայէն սրուած կառնական տաճանադրութեան մը վրայ: Առաջին զիրքը կը լցնեն մանաւանդ նշխարներու գիտի բազմաթիւ դրուագներ:

Բ. կը բաղկանայ 52 զլուխներէ: Ինչպէս ըսինք, շարաշարուած դէպքերու ամբողջութիւն մը չի սարտանց մէջ հեղինակը: Ամէն մէկ զլուխ ինքնին մէջ ամբողջ մըն է, նախորդէն անկախ, հետեւորդին չը կապուելով: Բայց այսպէս հաւարումներուն մէջ կան զլուխներ ուր պատմական եղելութիւն մը կ'ընդլայնուի ազատութեամբ ու մանրամասնութեամբ: Աղուաններու քաղաքական պայքարները Պարսից և Հոնաց հետ, անոնց թագաւորներուն յարաբերութիւնները, Տոյնքու և Հայերու հետ շփումները, եկեղեցական հարցերու համար թղթակցութիւնները կարեւորագոյն մասերը կը կազմեն. շահեկան են դարձեալ Խոսրովի և Ջուանշիրի սպանութիւնները, Հոնքուրիստոնէութեան դարձը, մանաւանդ Ջուանշիրի վերայ շատ գեղեցիկ ողբ մը:

Գ. կը վերագրելի չէ Մովսէսին:

ՊԱՏԻՋԻՋԻ. ԱՆՃԻԱՌՈՐՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ԳՈՐԴՆԵՆԻԱՐԱՒԻՐԸ.—Մովսէսը թերեւս ծագումով ու դաստիարակութեամբ հայ, բայց պաշտօն կը վարէ Աղուանից կաթողիկոսաբանը: Այնպէս որ իր հայկական մասնեագիր մեղի կը շահագրգռէ անուղղակի ձեւով մը: Անիկա վերջին ներկայացուցիչը կարելի է նկատել Ե. դարու մեծ զարդին, որ հիւսիսական ազգերուն կրօնական ու թերեւս ալ մշակութային միութիւնը երազեց ու այդ ուղղութեամբ անձանձիր աշխատեցաւ: Մաշտոցի կենսագրին թուցիկ տեսչեկութիւնը հոն արդէն լայն իմաստով քաղաքականութիւն մըն է: Մեր պետական տկարացումը եւ անկախութեան բարձր պատճառ եղած են այդ գեղեցիկ երազին բանդումին: Աղուանները տակի

կորովի ժողովուրդ՝ տակաւ իջնելով Կովկասի բարձրերէն թափանցած մեր երկրին մէջ։ Ու բրիտաններու թիւը ընդունելու տեսլական աթոթայ ունենալէ ետքը կազմած են առանձին իշխանութիւն որ իրը մշակայթի լեզու կը գործածէ հայերէնը, իր լեզուն «**խեցրէկազոյն, վայրենի**» բլլալուն պատճառաւ։

Գիրքը կտրելի է ուսումնասիրել բանի մը սեռակէսնեբով։

1. **ՊԱՏՄԱԿԱՆ.**—Արեւելիի այդ խառնաբանին, Կովկասի ժողովուրդներու ծագումնին մասին արդի գիտութեան տեղեկութիւնները շատ բիշ են։ Շատ մը լեզուներ մինչեւ հիմայ կը մնան առանց գրաւոր գործունէութեան։ Ազգանկերու վրայ իր տեղեկութիւն արուած պատմական ընդլայնումները որքան ալ խրդափան բլլան, առ ստոյգ է որ գիրքէն կ'առջատուի սեռակ մը նկարագիր։ Ճիշդ է որ այդ ընդլայնութիւնը նկարագիրը ընթերցողը ինք պարտաւոր է ընելու (ի՞նչպէս չիշելի Գոնէփոմ որ ճիշդէն անցած աւանդիտած է այդ ժողովուրդը ու մէկ երկու էջի վրայ առած անոր պատկերը լրիւ)։ Ասիէ գտաւ չբնական մասային բարեխառնութեան մէկ պատկերը կտրելի կ'ըլլայ հանել, Խորհեցէր որ գիրքին գրեթէ կէսը նուիրուած է նշխարներու գրաւոր, անսիրենելու, սակար փոխադրող թափօրներու գրուածքներին։ Ու այս յամառութիւնը այդ տեսակ նիւթներու շարքը կ'առնական կամ անձնական չի կրնար բլլալ։ Այ մէկ հայ պատմիչ այդքան պնդած է այդ կէտերուն շարքը իր գործերուն մէջ։ Պատմական անասկէտով շանկան կը մնան դարձեալ բանի մը կատարչութեան տոկորութեանց (անդամահառութիւն, խորտակում վայրենի ժողովուրդի մը Հոնելու) նկարագրութիւնը։

2. **ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԿԵՐԳ.**—Մտաւոր գործին մէջ տիրապետող դիրքը պատմութեւ մըն է։ Անիկա զբոսաւորներու տաղանդաւոր շանգործող մըն է։ Եւ տեսակ մը միաժամ եռանդ (verve) գինը մըն է մեր գրեւտաւոր պատմական (narratif) արդիւնքը։ Ատոր համար գիտէ պատմաստել։ Տեսարան, անձեր, զէմին կամ տառան անձեկութիւնը շատ դիւրաւ կը ծարարին։ Տեսող հակառակ բրոնդիւրները մը բլլալուն, կեանքը չի գոնը համառօտութեան։ Տառամթիւր վիճակներէ կ'ախորժի եւ մեծ խնամքով կ'առաջնորդէ եղբայրներէն զէսի իրենց տաւոր փախճանը։ Այս տեսակէտով անիկա զերազանց է մեր պատմիչներէն։ Գիտելի է որ զրազէսի միւր բլլալու անիկ վիզադական շնորհ մըն է այս կարողութիւնը իր մօտ։ Գոնի մը տեղ արդէն իր գլուխներուն իրը վերադառնալով վիզապատմար, զրուցար։ Ընթարդար մակրայներ կը կշէ։ Արտաւրին երեւոյթներու մէջ իր այս յաջողութիւնը հաւատարիմ է անոր երբ տիրապետուր կամ համարմանումներու արտաւրին պատկերացումներ կ'ընէ։ Իր սեռանները մետաքս ու ոսկի ու արծաթաճիւս կերպաններ են։ Խաչեր կը պատկերէ անոնց թիւերը զարգարող բարերուն գոյներն ալ ալ կը սիրէ։ Նոյն այդ սրտութիւնը աչքի՝ երբ վայրենիներուն կերպուր ուսելը, մարդ սպանելը, մորթագերծելը կուտայ։

Բայց այս յաջողակութիւնը կը կորստի երբ հարաւոր տիրապետներուն ներքին անձեւորութիւնը, հոգե-

բանական խառնածքը (temper) ճշդիւրուն վրայ է։ Անշուշտ գիրքին մէջ հերոսներ կան։ Եկեղեցական պատկերներ զէմը մըն է վիշտի կաթողիւտը որ փրկական իրադարձութիւններով ծարուս կեանքի մը նկարը կը բերէ մեր առջեւ, բայց որուն հոգեկան յորնուածքը տաքաւ, անկատար կը մնայ ամբողջ գործողութեան ընթացքին։ Նոյնքան շանկան անձեւորութիւն մըն է Զուաշիքը որուն ծիփուն դիմադիրը հեղինակը կը մեծցէ Խիւարի մը շնորհիւ։ Անիկա տեղի ու գեղեցիկ չէ ինչպէս Հայկը Խորհեցիին։ Բայց անիկ մարդ է բան եղիշէի **Վարդան**։

3. **ԴՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ.**—Կազանկայաւառցին թիփիկ գրագէտ մը չէ ան շուշտ երբ զայն մտեցնենք մեր նախորդ պատմիչներուն։ Անիկա բանաստեղծական շունչ չունի ինչպէս Բիւզանդի ու Խորհեցիին, ոչ ալ Փոքրեցիին մոմիկալ շնորհ ու իս առած ձեւը։ Բայց ասոնց ամենէն անիկ ունի արտաւրին դիմադրութիւն բուսածը, որ գրագէտին բոլոր թերիները կը փոխարինէ երբ մանաւանդ տառան հետաւոր շրջաններէն կուգայ։ Բայց առանց ատոր ալ արդէն Կազանկայաւառցին մէջ գրագէտը ինքզինքը կը փրէկէ։ Անիկա մանր դէպքերու ծարար շանգործող մըն է։ Միտներէն շատ անիկ ընկալանութեամբ կ'իյնայ արտաւրին յարգարարներին մէջ, առանց հոնտութեամբ ծանրանալու։ Դասական պարզութիւն ու մեծափայլութիւնը եւ զարու գրողներուն անշուշտ կը պակսին իրեն։ Գարծնալ չունի Խորհեցիին առաջ ու տեղի զարծուածը դէպքերը դիմադրելու կամ անձերը շարժելու։ Բայց ասոնցմէ անիկ ծարար է երբ արուած դէպք մը կտրելի նպատար ուղէ երեւան բերել։ Անիկ թափթկած, անիկ անկապակից բայց միշտ տանելի իր մանրամասնութեանց հանդէսը։ Իր պատմութեան այս արձակ աշխարհիկ նկարագիրը յարմար է գրականութեան մը համար որուն գործիքը բայցաւորած ժողովուրդի մը, գիրի տրուեստի մը գործիքը կը մնայ։ Բայց զոր թեւադրող սղին կորովի ու երեսասարդ զանգուածէ մը կուտայ։

4. **ՇԱՆԿԱՆՈՒԹԻՒՆ.**—Ընդարձակ այդ գործին մէջ եւ չեմ հանդիպած (բայց առաջին գլուխներէն) տեղեւոր ոչոնք անտարբեր ձգնէ զիս։ Անիկա մեծագոյն ապացոյցներէն մէկն է իր շանկանութեան։

Այս յատկութեան տարբերը Գլխաւոր՝ **ՉԻՐՄԱՐԻՆԵՐ**, որ ամբողջ գործին մէջ կը բալէ զրոյին հետ, տեսակ մը բանաստեղծութեան տեղ կը բռնէ։ Պատմողը կը սիրէ իր պատմածները, մարդերն ու իրերը, անիկներն ու զաղափարները։ 2. **ՆԱԽՆԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ.** տարբեր Խորհեցիին նախնականութիւնէն որ խառնուածքին մըն է։ Զոս գրողն ու անտարակութիւնը իրարու հաւատարիմ են, ու հարշնեբով հարուստ պատմութիւն մըն է որ կը տրամադրուի մեր երեսակայութեան եւ ոչ թէ դատումին։ 3. **ՏԱՄԱՐԻԿԻ ԸՆԹԱՆՈՒԹԻՒՆ.**—Գրեթէ վեց եօթ տեղ պատմիչը կը գտնէ poignant. բուն թափ մը երբ մանաւանդ որքերգական գրուածքներ կը վիւէ։ Զուաշիքի մարդ գլուխ գործող մըն է կենդանի ընդլայնումի։ Խորովի սպանումը նոյնպէս։ Նոյնպէս կառուար էջ մըն է Զոնայ եւ բրիտանեայ եկեղեցա-

կաններու խաչին եւ կուսքերուն պայքարները: Ան-
կազին հետաքրքրութեամբ մը կը հետեւիս զէպրե-
րուն ոլոսը բեզ կը տանին: 1. Աճի կրագոյրը.—
Որ դարձեալ բազդատելի չէ վերս յիշուած հեղի-
նակներուն, բայց որ աւելի բնտանի, աւելի հաճելի
յատկանիշներ ունի:

ԱՐՈՒԵՍՏԱՔԷՏԸ.—Այս տիպոսը կարելի է հա-
մեաւորէն բնծայել մարդու մը որ ինքզինքը կը կար-
գացնէ նոյն իսկ առաջիններու ցուցադրումին ընդ
մէջէն: Անշուշտ զէպրեքը անկախաբար թելադրող
կրնան ըլլալ եւ գրողի մը բերել կարելոք չը-
պաստ: Բայց առիշէ դուրս պէտք է հաստատել ըն-
դունակութիւններ նպատակները օգտագործելու: Ու-
րեմն:

1. Պատմելու բնագոյ
2. Բնորոշեալ հաշակ
3. Մտնակայութիւն
4. Կենդանութիւն

վերագրումներ են,
որ արուեստին կա-
ռուածին կը պատ-
կանին:

Արդարեւ այն բիշ բանը որ բուռեցաւ վերը, ա-
նոր շահեկանութեան մասին, իր նախատարրերը
կ'աւանդէ արուեստագէտի զգայնութիւնէն. այս զգայ-
նութիւնը գրեթէ կը նոյնանայ մեր Դ. դ դարու պատ-
մբններուն նախնականութեան հետ՝ աւելի նոր ժողո-
վուրդի մը դիւ չմշտած զգայն մէջ զօրաւոր, հա-
ւատաւոր ձեւը: (Ուշագրտու է որ մեր պատմիչներ
այնքան ժողովալ են նշխարներու պատմութեամբը
ու կաղանկայտուացին՝ այնքան առատաբան):

Յետոյ, բրիտանիական նկարագիրը արտայայտե-
լու այդ շատ մասնաւոր եղանակը որ արեւելեան է
անշուշտ բայց ոչ գուտ հայկական, որ բիւզանդա-
կան վկայագրութեան կը մօտենայ, բայց աւելի կը
զատուի որոշ գիծերով: Ճիշդ բառ մը չեմ գտներ ու-
րախելու համար այդ զգացումը որ սակայն մեր բու-
րը պատմիչներուն խորքը կը կազմէ:

Անոնք որ արեւելեան բրիտանիականութիւնը ուսում-
նասիրած են, կուտան համադրումներ որոնք բիշ
շատ կը տարածեն վարդապետութեան հիմնական չը-
կարագիրը, իր ծաւալման աւագաններուն վրայ: Ե-
զրպետական, Սուրիական, Յունական ու Հայկական
բրիտանիականութիւնները կարելի է գտնել իրարմէ: Բայց
ո՛ւր գետնից վրայ հոգեկան վիճակը որ սնուցած է
կաղանկայտուացիին զգայնութիւնը ու անոր հետե-
ւանք՝ արուեստը:

ՄԱՐԴԿԱՅԻՆ ՀՐԱՇԱԽԻ ՄԸ.—Ամէնէն բազցը
հրապոյրներէն մէկն է այդ պատմութեան: Ու հեղի-
նակին հաւատարմ եւ հրաշխատան զէպրեքը իրարու
կը պատասխանեն հարազատութեամբ: Այս հիմնա-
կան գիծին վրայ աւելցուցէք եղելութիւնները թեւա-
ւորելու, ի պահանջել հարկին գոյնի եւ Հարժումի
զգայնութիւններով քայլանելու կարողութիւն: Նայե-
լու ձեւը որ կը հասնի յատկանշական երանգն ու
տպաւորիչ մանրամասնութիւնը: Բայց մընդորբ
պատրաստելու ապահով տաղանդ մը, որով գիրքին
մէջ բարեխառնութիւնը կը ստեղծուի ու արուեստին
միութիւնը կը շնորհուի այդքան անյարիր իրադարձու-
թիւններու: Իրականութեան զգայարար մը որ ար-
տաբին է թափանցումով բայց գիտէ բնութիւն: Որ
ներքին աշխարհն անգամ մանկուծակ հաւատախո-
թեամբ մը կը յաւակնի թափանցել, բայց պարկիշտ

կը մնայ աշխարհիկ յատկութիւններու ցուցադրու-
մով, շահագործումով մեր վրայ ազդեցութիւն
գործելի:

Այս բանի մը խոշոր գիծերը չեն բաւեր ծիշդ
նկարագիրը աւարտ համար այդ **ԵԼԷՆԱՐ**, **ԳԻՅԱԳ-**
ՆԵՐԳՈՒՐԻՆ, **ԱՎԱՄԱՐԻՆ**, **ՎԿԱՅԱՐԱՆՈՒՐԻՆ** ու
միամասօրէն **ԲՈՆԱՍՏԵԼԻՆ** միանգամայն եղող
գործ մը բացատրելու համար: Այս ամէնուն խառնուրդն
է անիկա: Բայց տանելի, բայց առանց poussé, յա-
ւակնու եղանակի:

ԼԵՅՈՒՆ.—Կաղանկայտուացիի լեզուն չունի դա-
տական (ե. դարու) հայերէնին ճշգրտութիւնը, հաբե-
տութիւնը բացատրութեանց, առատութիւնը ձեւե-
րու եւ զարմուածքներու: Դարձեալ՝ բերականական
օրէնքներու հանգէպ ճաշակաւոր ու յարգալից վե-
րաբերումը: Միւս կողմէն ինքզինքը բոլորովին լրաց-
ւած մըն ալ չէ ան: Ունի կենդանութիւն, փոփո-
խութիւն ու ներգաշնակութիւն, որոնք ոճի յատկու-
թիւններ չեն հաս: Անիկա իր ազնուականութիւնը,
պարզութիւնը կարճացուցած բարբառն է որ երկու
դարու դժբախտ թաւալումէ մը վերքը տակաւին բա-
ւական պահած է իր հարազատութիւնը:

ՈՃ.—Ոճի առանձին ուսումնասիրութիւն մը ա-
ւելորդ պիտի զար բոլոր այն հաւատաւորներէն ետ-
քը որոնք բուռեցան վերը: Բայց այդ ամենուն հետ
անոր զիրքը ունի գրութեան (écriture) մասնաւոր ե-
զանակ մը որ ուրիշներուն մօտ կ'որակներ ոճով:

Երբեք զանդաղ, անիկա Հարժումն բան մը ունի
գիրքին բոլոր հատուածներուն մէջ: Նկարագրող,
պատմող, բարդող, խորհրդածող՝ ամէն բանի կը
յարմարի անիկա: Առանց ոճի, բրտնիկի փայլուն
օրինակ մը: Ո՛չ: Այլ բան մը որ կը վարանի անծ-
նականութեան եւ տափակ, հասարակ արտայայտու-
թիւններուն միջեւ: Ու ատով իսկ կ'ըլլայ տեսակ մը
գրելու ձեւ, տեսակ մը ոճ, որ դասական խնամքէն,
հոնտորակուն նպատակներէն, գիտուն ճաշակի մը բն-
ծեալութիւնէն բարեբախտ ձեւով մը չ'օգտուիր: **Ծար-**
ժուց կենդանի ոճ մը որ կը հազնի ինքնատիպ նը-
կարագիր, զատուելով մեր գրականութեան տիպար
պատմիչներէն, ինքզինքը ըլլալու համար: Դարձեալ
առողջ, բիշ մը կոշտ նոյնիսկ, բայց միտոտ ոճ մը,
որ կը յարմարի այդ բարբառոս երկրին,

Նիկոսիա

ՕՇԱԿԱՆ

Հ Ա Ն Ե Լ Ո Ւ Կ Մ Ը

Այս հանելուկը ճիշդ լուծողից Ամեն. Ս. Պա-
շխուր հօր **Հովնական Սարգսէ** օրինակ մը պատ-
գել պիտի տուի:

— «Բառին առջի վանկերն երկու
երրորդ վանկով կը թարգմանուին՝
Որ առաջօրէն բառ մ է ինքնին.
Ամբողջը մօտ բեր իրարու,
Ու կ'ունենան ի Պաղեստին
բաղար մը հին »: